

UOT 930.85

S.Q.Vahabova
AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi
vahabova1971@mail.ru

AZƏRBAYCAN SİLAHSAZLIĞINDA BƏDİİ-TEKNİKİ ƏNƏNƏLƏR

Açar sözlər: metalışləmə sənəti, silahsızlıq, nəbati ornament, xəncər tiyəsi, tüfəng lüləsi

Məqalədə Azərbaycanın maddi-mədəniyyət nümunələri sayılan, Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin zəngin silah kolleksiyasında qorunan silahların bədii tərtibatı və istehsalı texnikasından bəhs edilir. Silahqayırma metalışləmənin əsas sahələrindən biri olaraq orta əsrlərdə daha da inkişaf etmişdir. Silahsızların təcrübə və təfəkkürünün məhsulu olan silah məmulatları təyinatına və quruluşuna görə müxtəlif növlərə ayrılırdı. Bu növlərin üzərində müxtəlif bəzək işləri, zərgərlik üsulları, kalliqrafik yazılar, damğalar tətbiq edilirdi. Qədim metallurgiya ocaqlarından olan Azərbaycanın müxtəlif şəhərlərində hazırlanan silah nümunələri nəinki daxili bazarda, həmçinin ölkənin hüdudlarında da şöhrət tapmışdır.

C.Г.Вагабова

ХУДОЖЕСТВЕННО-ТЕХНИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ В ОРУЖИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Ключевые слова: металлообработка, оружие, растительные орнаменты, клинок кинжала, ствол винтовки

В статье рассматриваются художественные разработки и технологии изготовления оружия, которые хранятся в богатой коллекции Национального музея истории Азербайджана. Оружие, оружейное дело является одной из основных областей металлообработки, которая получила дальнейшее развитие в средние века. Оружие, являясь продуктом опыта и мышления оружейников, были разделены на различные типы в зависимости от их конструкции и структуры. На этих типах использовались различные украшения, каллиграфические надписи и клеймо. Оружие, производимое в разных городах Азербайджана, из древних металлургических мест, было известно не только на внутреннем рынке, но и за рубежом.

S.G.Vahabova

ARTISTIC AND TECHNICAL TRADITIONS IN AZERBAIJAN'S WEAPONRY

Keywords: *metalworking, weaponry, floral ornaments, dagger, rifle*

The article deals with the artistic design and production techniques of the weapons, which are protected in the rich collection of the National Museum of History of Azerbaijan, considered cultural and cultural samples of Azerbaijan. Weaponry was one of the main areas of metalization, which was further developed in the Middle Ages. Arms, a product of the weapon's experience and thinking, were divided into different types according to their design and structure. Various ornaments, jewelry, calligraphic inscriptions, and stamps were used on these types. Arms manufactured in various cities of ancient metallurgy in Azerbaijan were not only popular in the domestic market but also in the country.

Azərbaycanın zəngin təbii xammal ehtiyatı qədim zamanlardan başlayaraq müxtəlif sənət sahələrinin meydana gəlməsi üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Metalışləmə sənətinin tərəqqisi maddi nemətlər istehsalının genişlənməsinə, sərvət bolluğunun artmasına imkan yaratmaqla, eyni zamanda sosial təbəqələşməyə və sinifli cəmiyyətin meydana gəlməsinə yaxından kömək etmişdir. Azərbaycanın faydalı filiz yataqları qədim zamanlardan başlayaraq burada bəsit metallurqiyanın meydana gəlməsində və bu zəmin əsasında metalışləmə sənətinin inkişaf etməsində mühüm rol oynamışdır (1, s.355).

Azərbaycan özünün təbii sərvətləri və faydalı qazıntıları ilə hələ qədim zamanlardan zəngin bir ölkə kimi tanınmışdır. Mənbələr, habelə qədim tariximizin və mədəniyyətimizin öyrənilməsi ilə əlaqədar aparılan arxeoloji qazıntıların nəticələri də bunu təsdiq edir.

Azərbaycan ərazisindəki həmin zəngin sərvətlərdən biri də metaldır. Tədqiqatlarda Qafqazın, o cümlədən Azərbaycanın qədim metallurqiya ocaqlarından biri hesab olunduğu vurğulanır (6, s.391). Azərbaycan ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı (eneolit, tunc, dəmir dövrü və orta əsrlər) aşkara çıxarılan külli miqdarda maddi mədəniyyət abidələrinin öyrənilməsi nəticəsində aydın olur ki, hələ eramızdan əvvəl IV minilliyin sonu, III minilliyin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanda metaldan istifadə etməyə başlamışdılar (5, s.36).

Azərbaycanda dəmirin meydana gəlməsi və inkişafı daha mükəmməl əmək alətləri və silahlar hazırlanmasına imkan vermişdir. Ölkənin zəngin dəmir filizi yataqları qədim zamanlardan başlayaraq yerli xammal əsasında dəmirçilik sənətinin meydana gəlməsində görkəmli rol oynamışdır. Bayan, Daşkəsən, Quşçu və Çovdar kəndləri yaxınlığında dəmir filizi çıxarılması və bəsit əritmə üsulu ilə ondan təbəqə dəmir hazırlanması XIX əsrin ortalarında

davam etmişdir (10, s.391).

Qeyd etmək lazımdır ki, orta əsrlərdə bəhs etdiyimiz metalların istehsal olunması haqqında yazılı mənbələrdə də məlumatlar var. Həmin məlumatlardan biri Moisey Kaqankaytuqlu tərəfindən verilir. Moisey Kaqankaytuqlu Qafqaz Albaniyasının təbii zənginliklərini və faydalı qazıntılarını qısaca olaraq təsvir edərkən Albaniyada müxtəlif növ metalların istehsalından da bəhs etmişdir: “Bu gözəl ölkədən axan Kür çayında xeyli miqdarda balıqlar vardır. Dağlarında qızıl, gümüş, mis və sarı boyaq istehsal olunur...” (4, s.36).

Naxçıvan ərazisində belə mədənlərin olması haqqında XIV əsr tarixçisi Məhəmməd Naxçıvaninin də məlumatı vardır (2, s.11). XIX əsr İran tarixçisi Həmdullah Qəzvini Naxçıvan yaxınlığında mis mədənlərinin və Gəncə ətrafında isə dəmir mədəninin olması haqqında məlumat verir.

Metal məmulatı istehsalı sahəsində erkən başlanan ixtisaslaşma ilk sinifli cəmiyyət və orta əsrlər boyu davam etmişdir. Məmulat növü üzrə ixtisaslaşmanın dərinləşməsi tökməçilik, misgərlik, zərgərlik, dəmirçilik, silahsızlıq və b. müstəqil sənət sahələrinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Sənətin yüksək inkişafını əks etdirən əsas cəhət özünü xüsusilə silahsızlıq sahəsində daha aydın büruzə verirdi. Silahsızlıq metalışləmə sənətinin qədim sahələrindən biri olub texnoloji cəhətdən daha mürəkkəb istehsal proseslərini əhatə edirdi. Ordu və hökmdarların inzibati keşikçi dəstələrini zəruri sursatla (qılınc, qalxan, nizə, toppuz, şeşpər, dəbilqə, qolçaq, dava köynəyi) təmin edən orta əsr silah emalatxanalarının işi sənətdaxili ixtisaslaşmanı və bəsit əmək bölgüsünü aydın əks etdirir.

Strateji Karvan yollarının kəsişməsində yerləşən Azərbaycan erkən orta əsrlərdən hərbi əməliyyatlar meydanına çevrilmişdir. Bu səbəbdən də burada Yaxın, Orta və Uzaq Şərq silah ustalarının nailiyyətləri ilə zənginləşən yerli silah ənənələri meydana gəlmişdir. Sifarişlə işləyən divan emalatxanaları ilə yanaşı, keçmişdə sərbəst satış üçün xəncər-bıçaq istehsal edən fərdi dükənlər də fəaliyyət göstərirdi.

Uzun əsrlər boyu bədii və estetik normaları özündə əks etdirən Şərq, eləcə də Azərbaycan silahları bədii-texniki fikir və təcrübənin unikal nümunəsi olmuşdur. Silah ilkin vəzifəsi ilə yanaşı, ta qədimdən bədii yaradıcılıq obyektinə çevrilmişdir. Silah təyinatına, quruluşuna, texniki cəhətdən istehsalına görə tətbiqi-dekorativ incəsənətin, daha dəqiq desək, “bədii metal” adlanan sahənin vacib hissələrindən birinə çevrilmişdi. Şərq silahı özünün mükəmməl döyüş keyfiyyəti və zərif dekorativ tərtibatı ilə həmişə şöhrət qazanıb.

Qədim dövrlərdən silah təkə döyüş ləvazimatı deyil, eyni zamanda sahibinin sosial statusunu və maddi rifahını göstərirdi. Cah-calalın və təmtərağın, zati-aliliyin və incə zövqün nümayişi olan silahlar həm də bir sənət əsəri kimi qiymətləndirilirdi. Bəhə qiymətləndirilən, sahibinin fəxrlə gəzdirdiyi

silah bədii tərtibatın ən zərif və incə texnologiyalarını özündə təcəssüm etdirirdi. Silah özündə zərgərlik sənətini, oyma, döymə, qara mina, inkrustasiya, tökmə, daş üzərində naxış vurma kimi sənətləri birləşdirir.

Öz məmulatlarının bəzədilməsi üçün Azərbaycan silahsazları qızıldan, qiymətli daşlardan, mirvari və firuzədən geniş istifadə edirdilər. Metalın bədii emalının ənənəvi üsulları – oyma, həkkətmə, cızma, naxışaçma, qızıl və gümüşlə inkrustasiyası tətbiq olunurdu.

Azərbaycan silah ustaları öz məmulatlarının bəzəyi üçün dini, poetik səciyyəli yazılardan istifadə ediblər ki, bu kalligrafik yazılar da özünəməxsus bir ornament kimi qəbul edilirdi. Belə yazılara tiyələr üzərində, qınların, qılınc və qəmələrin sağanağı və dəbilqələr üzərində rast gəlinir. Bir çox silah əşyaları – qılınc qınları, güzrlər, lələkli toppuzlar, nümayiş qalxanları polad və dəmirdən hazırlanmış ayrı-ayrı detalların qızılla inkrustasiyasının səmərəli üsulunu nümayiş etdirir.

Azərbaycan silahının yüksək bədii nümunələri son orta əsrlərə təsadüf edir. Məhz bu zaman silah dekorativ emalın və bəzəkvermanın yeni zərif üsulları ilə zənginləşdirilir ki, bu da məmulatların dəyərini və bədii-texniki məziyyətlərini artırırdı. Şərqi silahsazlıq sənətində dekorativlik yaradıcılığın obrazlı quruluşu üçün əsasən çevrilərək və zəngin naxışlar sənətini yaradaraq, xüsusilə parlaq və özünəməxsus cəhətlər kəsb edirdi. Bu naxışlar mürəkkəb ornamental ritmə və tez-tez yüksələn ahəngdarlığa malik olur (9, s. 86).

Azərbaycan orta əsr silahları və hərbi sənətinə dair məlumatları orta əsr mənbələrindən və hərbi salnamələrdən izləyirik. Silah, onun növləri və tətbiqi qaydaları haqqında vizual informasiyanı orta əsr miniatür rəsmlərindən, bir qədər inkişaf etmiş orta əsrlərdə isə divar üzərində təsvirlərdən (Şəki xan sarayı və İrəvan Sərdar sarayı) almaq olar.

Şübhəsiz ki, silahlar haqqında dolğun məlumatı müxtəlif ölkələrin muzey kolleksiyalarında qorunub saxlanılan silah nümunələrinin özlərindən əldə etmək olar. Azərbaycanın ən zəngin soyuq silah kolleksiyası Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində, Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyində, eləcə də Azərbaycanın bölgələrindəki diyarşünaslıq muzeylərində qorunur.

Silah bütün digər sənətkarlıq məmulatları içərisində xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi. Bu, tamamilə aydındır, çünki bir ölkənin əhalisinin azadlığı, həyatı, maddi rifah halının vəziyyəti silahın olub-olmamasından çox asılı idi.

Orta əsr müdafiə silahları zireh, qalxan, dəbilqə, bazubənd, ayaqlıqlar, sinəbəndlərlə səciyyələnir. Bu silahlar döyüşçünü hər zərbədən qoruyurdu. İlk öncə döyüşçülər başlarına müdafiə başlığı olan oval formalı, çox da hündür olmayan şiş ucluqlu, arxada boynu, çiyini örtən halqalı torlu, burunluqlu dəbilqələr geyirdilər. Sonralar bu formalı dəbilqələr bir qədər dəyişdirildi. XV əsrin II yarısında artıq dəbilqələr sferik konus forması alır və yuxarı hissəsinə ornamentli şiş ucluqlu olaraq qotaz salınırdı. Bu cür dəbilqələr bütöv poladdan

hazırlanırdı, kənarına halqalı tor bərkidilirdi ki, bu tor da boynu, ənsəni, çiyinləri qoruyurdu (10, s.22).

Müdafiə yaraqlarından olan qalxanlar dairəvi, bir azca qabarıq formada olurdu. Qalxanlar döyüşçünün müdafiə silahı olmaqla yanaşı, çox gözəl, unikal bir maddi mədəniyyət nümunəsi kimi də göz oxşayır. Hər bir qalxanda o dövrün ustalarının təfəkkürünün, insan əməlinin məhsulu olan incə, zərif, göz oxşayan sənət əsəri canlanır. Qalxanların üzərində müxtəlif döyüş, ov səhnələri, məclis səhnələri, bədii ədəbiyyatdan nümunələr, kufi xətlə Qurani-Kərimdən yazılmış yazılar bu müdafiə yarağını həm silah növü kimi, həm də sənət əsəri kimi əhəmiyyətli edir (11, s.25).

Azərbaycan döyüşçüsünün qüruru sayılan, soyuq silahın doğrayıcı-batırıcı növü olan qılınclar iki formada olurdu. Düz tiyəli qılinc – ikiəgzəl düz tiyəsi olan silahdır. Bu silahda tiyənin işlək hissəsi ucluğa keçən iki paralel tərəflərlə təşkil olunurdu. Orta əsrlər dövrünün yazılı mənbələri düz tiyəli qılıncların tətbiqi haqqında məlumat verirlər. Orta əsrlərdə ən mükəmməl qılinc növü “şəmşir” qılıncları sayılırdı.

Kəsici-batırıcı silahların daha bir növü xəncərlərdir. Xəncər ikiəgzəl düz tiyəli olan kəsici-batırıcı silahdır. Bu silahda tiyənin işlək hissəsi ucluğa keçən iki paralel tərəflərlə təşkil olunmuşdu. Texniki cəhətdən əsas diqqəti dar kanallı və iti dişli, çox güclü çıxıntılı tiyələr cəlb edirdi. Tiyələr deşmək üçün düz, dar, bir tərəfi kəsərli hazırlanırdı. Doğramaq və batırmaq üçün xəncər enli və iki tərəfi kəsərli olurdu. Kəsmək və deşmək üçün kəsər bayıra çıxarılırdı. Xəncər hazırlanarkən əsas diqqət möhkəmliyə və metalın son dərəcə yaxşı döyülməsinə yönəldilirdi.

Qafqazda, həmçinin Azərbaycanda silahın düzəldilməsi üçün başlıca olaraq Dəməşq poladından istifadə edilirdi. Hücüm silahları üçün səciyyəvi olan kəsmək-dəğramaq funksiyalı “şəmşir”i qılınclarda açıq dəstək yuxarı küncə doğru əyilir, bunun nəticəsində silah əldən sürüşmür, tiyəsi ensiz, yüngül, zərbə mərkəzinə qədər düz və aşağıya, üçüncü hissəyə doğru əyilmiş olurdu (8, s.84).

Azərbaycan sənətkarları tiyələrin ornamentlərində çox zaman basma qızıldan, kəsmədən və cilalamadan istifadə edirdilər. Dəstək və qınlar çox zaman mina ilə bəzədilir, daş-qaşlardan firuzəyə, zümrüdə, mirvariyyə üstünlük verilirdi. Dekorativ motivlərdə yazılar, ustanın adı, yeri, silahın istehsal tarixi göstərilirdi (3, s.58).

Azərbaycan silahlarının hazırlanması üsulunda səciyyəvi cəhət minanın və qravürlənmiş ornamentin olmasıdır. Qravür (oyma) naxış və minalanmadan əlavə Azərbaycan silah ustaları silahların bəzədilməsində ştamplamadan, kəsmə naxışdan, həmçinin xəncər tiyələrinin, tüfəng və tapança açarları və lülələrində qızılı çərtmə naxışdan istifadə edirdilər. Üzərində “canavar” və “qurda” adlanan damğalı tiyələr böyük şöhrət qazanmışdı.

Zərbə silahları XVIII əsrin sonuna – XIX əsrin əvvəlinə aid olan toppuz, əmud, təbəzin və şeşpərlərlə təmsil olunurdu. Toppuzlar adətən poladdan və müxtəlif formalarda düzəldilirdi: tilli, dairəvi, piramida formalı olurdu, zəngin ornament və bəzəklərlə süslənirdi (12, s.57). Bəzən bunun üçün başqa xammaldan da istifadə olunurdu. Bəzək üçün onların üzərinə qızıl, gümüş çəkilirdi, müxtəlif rəsmlər vurulurdu.

XVIII – XIX əsrin əvvəlləri Azərbaycanda odlu silah çox geniş istifadə olunmuşdu. Azərbaycan tüfənglərinin aşağıdakı tipik cəhətlərini göstərmək olar: uzun, dairəvi və tilli, əsas etibarilə kəsmə lülələri olurdu, qundaqları qısa, çox zaman dairəvi formalı olurdu. Lülə və xəzinə, açar hissə qızılla, az hallarda gümüşlə işlənirdi. Azərbaycan tapançalarının da tüfənglər kimi lülələri yüksək keyfiyyətli poladdan hazırlanırdı, hamar və yaxud tilli formada olurdu. Dəstəkləri adətən dairəvi dəstəklə bitirdi. Bu dairəvi kürəcik çox zaman sümükdən hazırlanırdı.

Azərbaycan odlu silahları lülələrinin qızılı işləmələrlə, çaxmaq açarlarının cızma və kəsmə üsullu naxışlanması, qundaqlarının düz, dar olması ilə fərqlənirdi. Qundaq taxtaları xüsusi olaraq çinar və yaxud qoz ağacından hazırlanırdı, sümük, gümüş, sədəflə qoyma naxış üsulu ilə bəzədilirdi. Belə növ çaxmaqdaşlı tüfəng və tapançaların ən gözəl nümunələri Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin kolleksiyasında mühafizə olunur.

XIX əsrdə Azərbaycanda odlu silah hazırlanması ilə əsasən iri şəhərlərdə yerləşən emalatxanalarda məşğul olunurdu. Bununla bərabər, həmin əsrə aid olan ədəbiyyat silahqayırma sənətinin başqa yerlərə də yayıldığını göstərir. O.Yevetski yazır ki, Nuxada XIX əsrin əvvəllərində silah hazırlayan bir neçə zavod var idi. Başqa bir müəllif yazır: “Qarabağın Qələbürt mahalında yalnız bir nəfər silah lüləsi düzəldən var idi. Onun yanında dörd nəfər fəhlə işləyirdi. Vəng və Şəskirt kəndlərinin hərəsində tüfəng sürgüsü (xəzinəsi) hazırlayan bir nəfər usta işləyirdi” (3, s.65).

Yazılı mənbələrdən məlum olur ki, XIX əsrin əvvəllərində odlu silahqayırma Gəncə, Nuxa və Cəbrayıl qəzalarında nisbətən daha inkişaf etmişdi. Silahqayırma ilə Şamaxıda, Göycayda və Qubada da məşğul olmuşlar (4, s.74).

XIX əsrin əvvəlinə aid bir sənəddə yazılır: “Lahıç silahı bütün Şirvan, Nuxa, Quba, Qarabağ və Bakı əyalətlərinə, Dağıstan və İrənin bəzi yerlərinə göndərilirdi. Buradakı ustalar bütün işi əl ilə görürdülər. Ona görə də iş çətin olub çox gec yerinə yetirilirdi. Məsələn, usta Əbdülrəhim bir ay ərzində bir tüfəng və iki tapançadan artıq hazırlaya bilmirdi. Lakin onun hazırladığı lülələr alıcılar tərəfindən sevilir, qundağı və başqa ləvazimatı olmadan belə böyük həvəslə alınır. Onların qiyməti 5 çervondan 10 çervona qədər idi. Başqa ustaların düzəldikləri lülələr isə 3 çervondan 8 çervona qədər qiymətə satılırdı” (4, s.82).

Azərbaycanda hərbi sənəti və silah istehsalı ta qədimdən yüksək inkişaf yolu keçmişdir. Orta əsrlərdə əsas silah və yaraq mərkəzi sayılan Təbriz, Şamaxı, Bakı, Naxçıvan, Ərdəbil, Marağa, Xoy, Gəncə emalatxanalarında həm sifariş, satış üçün silah istehsal edilir, həm də digər ölkələrə, xüsusən də Rusiyaya silah ixrac olunurdu.

Orta əsr Azərbaycan xəncərləri tiyəsində və alətində olan ornamentlərinə görə ümumən Qafqaz, İran və türk xəncərlərindən fərqlənirdi. Bu ornamentdə nəbati və bəzi həndəsi elementlər, eləcə də islami motivlər: islami, ləçək, tağ, bəzi yerlərdən stilizə olunmuş yarpaqları olan burulan budaqlar, arkadan istifadə olunmuşdur. Bundan əlavə Azərbaycan təbiiqi incəsənətində geniş yayılmış şəbəkə də öz əksini tapmışdır. Üslublaşdırılmış nəbati ornament oyma, qaralama (tiyə üzərində) ilə, tutacaq işə oyma, qaxma, qızıl və gümüş suyuna salınmaqla yaranır. Tutacaq və qının bahalı daşlardan və mina dekorundan (arakəsmə və girintili-çıxıntılı texnika) hazırlanan haşiyələri daha zəngindir.

Bütövlükdə, orta əsr Azərbaycan xəncərinin konstruksiya və bəzək inkişafı haqqında bəhs edərkən deməliyik ki, Azərbaycan xəncəri orta əsrlərin sonlarında Qafqaz tipli xəncərlərin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Müəyyən mənbələrə əsasən, XIX əsrin müxtəlif illərində metalışləmənin Azərbaycanda nə dərəcədə yayılması haqqında təsəvvür əldə etmək olar. V.Leqkobitov XIX əsrin 30-cu illərində Şamaxıda aşağıdakı metalışləmə müəssisələrinin olmasını göstərir:

Misgərxana - 6, dəmirçixana - 26, zərgərxana - 40, xəncər düzəldən dükan - 9, qundaqsaz - 12, silah qundağına qızıldan naxış salan usta - 1 (9, s.120).

V.Qriqoryev yazır ki, XIX əsrin əvvəllərində yalnız Naxçıvanın bir bazarında aşağıdakı sənətkarlıq müəssisələri mövcud idi:

Silahsaz - 2, gümüşbənd - 2, dəmirçi - 7, çəkməçi və başmaqçı - 11, sərrac - 5, qalayçı - 1 (10, s.101).

XIX əsrin 30-cu illərində yalnız Lahıda 8 silah “zavodu” mövcud idi. Görünür, emalatxanaların böyüklüyü, orada çalışan fəhlələrin və ustaların çoxluğu, işin mürəkkəbliyi nəzərə alınaraq onlar zavod adlandırılmışdı.

Azərbaycan silahlarının bəzədilməsində istifadə olunan naxışlar əsasən nəbati və həndəsi fiqurlardan ibarət olurdu. Naxışlamanın döymə, basma, xatəmkarlıq, savatlama, qızıl suyu vermə kimi üsullarından geniş istifadə edilirdi. Naxışlardan başqa silahların üzərində dini şeirlərə də təsadüf edilirdi. Bu barədə P.Zubov XIX əsrin əvvəllərində yazırdı: “Şirvan tatarları (azərbaycanlılar) dəbdəbəli silahları sevirlər, onlar ən yaxşı silah, tapança, qılınc, dəbilqə və zireh almaq üçün pul əsirgəmirələr və bunları gümüş və qızıl ilə bəzəyirlər” (7, s.83).

Soyuq silahların (xəncər, qılınc) hazırlanmasında novsalma

əmaliyyatından istifadə olunurdu. Kəsici alətlərin hazırlanmasında ən vacib məsələlərdən biri onlara düzgün suvermə idi. Məlum olduğu kimi, kəsici alətlərin tiyəsi poladqarışıq dəmirdən hazırlandığından qızdırılan zaman o, sərtliyinin itirirdi. Poladın sərtlik xassəsi aləti yenidən qızdırıb suyatutma yolu ilə bərpa edilirdi.

Qarasavad üsulu ilə əsasən gümüş məmulatı hazırlanırdı. Gümüş məmulatı istehsalı üzrə ixtisaslaşma nəticəsində bədii metal sənətinin “gümüşkarlıq”, yaxud “gümüşbəndlik” adlanan müstəqil sahəsi yarandıqdan sonra bu texniki üsul xüsusilə geniş intişar etmişdir (13, s.34). Qarasavad texnikası məmulatın bədii təsir gücünü və estetik ifadəliliyini daha da artırdığından o, bəzən qızıla da tətbiq edilirdi. Bununla belə “savad” adlanan qara mina ilə ən çox gümüş məmulatı bəzədilirdi. Çünki qara minanın fonunda işlənmiş naxış dekoru məhz gümüş üzərində daha aydın və səlis rəng uyarı yaradır. Gümüş məmulatının qabarıq naxışlarının şəffaflığı ilə savadın qara rənginin parıltısı cazibədar ahəngdarlıq əmələ gətirir (14, s.16)

Azərbaycanda gümüşkarlığın başlıca məziyyətini savadın həddən ziyadə davamlı olması təşkil etmişdir. Qarasavad kütləsinin tərkibi gümüş, qurğuşun, mis, kükürd, potaş və duzdan ibarət hazırlanırdı.

Savad kütləsi iki üsulla: zərgərlikdə sıyıq xəmir yaxması, gümüşkarlıqda isə bilavasitə toz halında məmulatın üzərinə səpilməklə tətbiq olunurdu. Gümüşkarlıq məmulatı (kəmər, soyuq silahların dəstəyi və qını və s.) nisbətən ucuz silahlar başa gəldiyindən daha geniş ərazidə yayılmışdı. Bununla yanaşı, hər bir zonanın gümüşkarlığı özünəməxsus məhəlli xüsusiyyətləri ilə seçilirdi. Gəncə, Qazax və Qarabağın gümüşkarlığı bəzək üslubu etibarilə Şirvan, yaxud Qubanın qarasavad məmulatına bənzəmirdi.

Xəncər, qılınc, tufəng, tapança və s. silah nümunələrini bəzəmək üçün xatəmkarlıq (qaxma, yaxud çaxma) üsulundan istifadə olunmuşdur. Bu məqsədlə hazır məmulatın üzərində nəzərdə tutulmuş çeşni əsasında dəşiklər açılır, sonra onlar çaxma yolu ilə qızıl və ya gümüş mıx, sədəf, sümük qiymətli daş və s. kimi başqa materiallarla doldurularaq bəzənirdi.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin zəngin silah kolleksiyasında qorunan silahlar Azərbaycanın maddi mədəniyyət nümunələri kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kolleksiyanın əsas hissəsini təşkil edən soyuq və odlu silahlar Şərq, eləcə də Azərbaycan silah ustalarının, silahsızlıq işini əsrlər boyu xalqın bədii-estetik normalarının, texniki təfəkkür və sənətkarlıq ənənələri təcrübəsinin birgə təcəssümü kimi çıxış edir. Silahqayırma sənətinin və dekorativ tətbiqi incəsənət nümunələri olan bu silahların əksəriyyəti məhz Azərbaycan ərazisində istehsal olunmuşdur. Bunu həmin silahlar üzərindəki yazılar, damğalar sübut edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan etnoqrafiyası. Bakı, 1988, 451 s.
2. *İbrahimov F.* Azərbaycanın orta əsr şəhərlərində metalışləmə sənəti (IX-XIII əsrlər). Bakı, 1988, 174 s.
3. *Quliyev H, Tağızadə H.* Metal və xalq sənətkarlığı. Bakı, 1968, 106 s.
4. *Mustafayev C.* Xanlıqlar dövründə Azərbaycanda sənətkarlıq. Bakı: Elm, 2002, 271 s.
5. *Şərifli M.X.* Azərbaycan IX-XII əsrlərdə. Az.SSR EA Tarix İnstitutunun əsərləri, XII c., Bakı, 62 s.
6. *Гулишамбаров С.* Обзор фабрик и заводов Закавказского края. Тифлис, 1904, 70 s.
7. *Зубов П.* Картина Кавказского края, ч. IV, СПб, 1834-1835, 269 с.
8. *Ленц Э.* Императорский Эрмитаж. Указатель отделения средних веков и эпохи Возрождения. Ч.1, Собрание оружия. С-Пб., 1908, 84 с.
9. *Мишуков Ф.Я.* Золотая насечка и инкрустация на древнем вооружении // Государственная Оружейная Палата Московского Кремля. Сб. статей. М., 1954, 215 с.
10. Обзорение российских владений за Кавказом. С-Пб, 1836, ч. III, 160 с.
11. Обзорение, российских владений за Кавказом. С-Пб, 1836, ч.IV, 174 с.
12. *Романовский Д.* Тарихие-и аслехэ-и сард-и дар Иран. Баррасиха-йе тарих-и. Краткая история холодного оружия в Иране. Пер. А.Дадашева, 1968, 110 с.
13. *Флоревский Н.* Елисаветпольский округ. ОРВЗК, ч.2, СПб., 1836, 210 с.
14. *Шпаковский В.О.* Рыцари Востока. М: Поматур, 2002, 109 с.
15. *Эфендиев Р.* Ювелирное искусство Азербайджана. Баку, 1964, 76 с.

Redaksiyaya daxil olub 13.03.2020